

Krajobraz dla konesera

ŻUŁAWY DELTY WISŁY

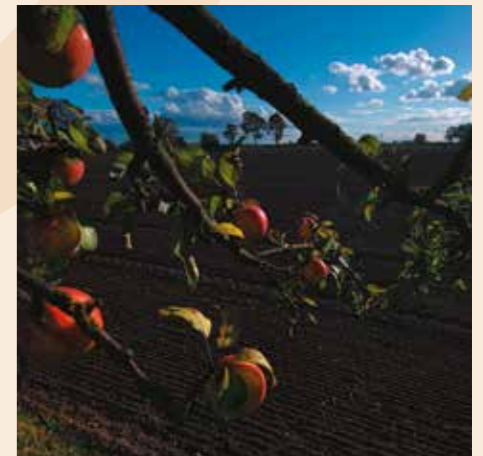
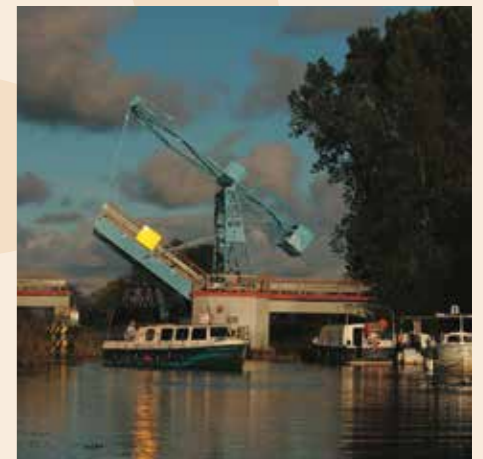
Serdecznie zapraszamy!

Zrozumienie i pokochanie Żuław delty Wisły jest wyzwaniem dla ludzkich emocji i umysłu.

Konieczne jest tu poznanie ukrytego w krajobrazie kodu kultury oraz jej dziedzictwa.. Dopiero wówczas można odkryć niezwykłą spójność i harmonię krajobrazu tej krainy. Należy ogarnąć wszystkimi zmysłami i jednocześnie rozumem jak najwięcej elementów i szczegółów. Wierzby i topole odparowują wodę z pól i rowów. W cieniu lip kryją się stare cmentarze i przyzagrodowe parki. Rzepak i pszenica z łąkami i pastwiskami tworzą regularne kraty poprzecinane prostokątnie tryftami i goblami. Domy stoją pewnie i bezpiecznie na terpach – usypanych na depresji pagórkach. W szerokich podcieniach

i zdobionych laubzekinami werandach suszą się zioła. Kanały i rzeki regulowane i chronione przez śluzy i stacje pomp spokojnie czekają na cofkowe i opadowe wezbrania. Jachty, samochody i wąskotorówka krzyżują swoje trasy na unoszonych i obracanych mostach.

Żuławy są dziełem cywilizacji hydraulicznej – twórczych zabiegów i starań człowieka współpracującego z żywiołem wodnym Wisły i Zalewu Wiślanego. Jest to kraina od wieków godziwie odpłacająca się człowiekowi za mądre gospodarowanie, sprawną technikę i wysoką kulturę rolną. Nie ma w Polsce regionu tak łączącego w sobie niezwykły krajobraz, niesamowitą przyrodę, wielonarodową historię i dziedzictwo kulturowe. ✨

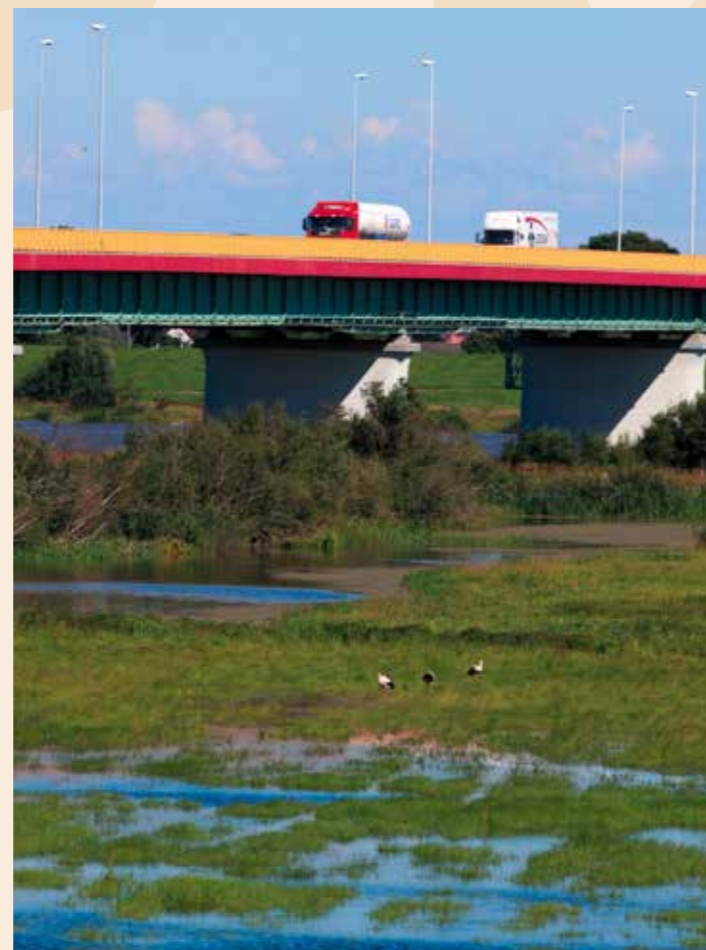

Wszędzie blisko

Na Żuławy łatwo dojechać. Zachodnim skrajem Żuław przebiega bursztynowa autostrada A1. Z Warszawy do Gdańska przez Elbląg i Nowy Dwór Gdański wiedzie ekspresowa droga krajowa nr 7 (międzynarodowa E77). Te dwie trasy łączy południowo-wschodnia obwodnica Gdańska. Cała infrastruktura biznesowa i transportowa gdańskiego obszaru metropolitalnego jest łatwo i szybko

dostępna. Atrakcje turystyczne Gdańska, Sopotu, Malborka, Fromborka, a nawet Kaliningradu (Rosja) położone w sąsiednich bardzo odmiennych krajobrazowo krainach są osiągalne w bardzo krótkim czasie. Stolica Żuław – Nowy Dwór Gdański – znajduje się w odległości 40 km od centrum Gdańska. ✂

Poniżej i powyżej poziomu morza

Żuławy delty Wisły, nazywane również Żuławami Wiślаныmi, to klasyczna zamknięta delta rzeczna. Ich naturalna lądowa granica na wschodzie i zachodzie oznaczana jest najczęściej przebiegiem poziomicy 10 m n.p.m., a na południu miejscem przełomu Wisły koło Białej Góry. Jest to obszar o wielkości około 1750 km² (bez jeziora Druzno i Zalewu Wiślanego). Jego trzecią część stanowią tereny położone poniżej poziomu morza..

Na obrzeżu delty Wisły znajduje się Trójmiasto – Gdańsk, Sopot i Gdynia – tworzące wraz z okolicznymi miastami i obszarami podmiejskimi jedną z największych aglomeracji nadbałtyckich. Na przeciwległych obrzeżach regionu położone są: Elbląg, Tczew i Malbork. Centralna część Żuław to obszar wiejski z miasteczkami Nowy Dwór Gdański – siedzibą powiatu nowodworskiego oraz Nowym Stawem. ✂

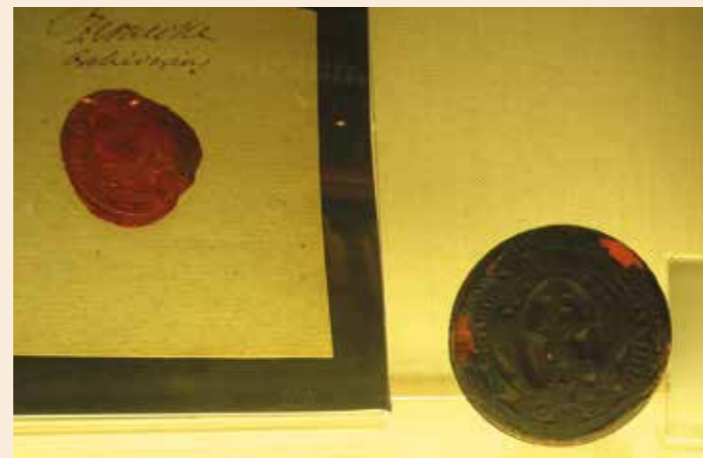

Wielowątkowa historia

Najmłodszy skrawek Polski to okolice ujścia Przekopu Wisły wydzierane morzu przez nanosy i namuły królowej polskich rzek. W połowie XX wieku wybudowano polder marzęciński – osuszono Zakątek Stobieński – płytki fragment Zalewu Wiślanego. To świadczy, jak bardzo młodym, stosując geologiczną miarę czasu, regionem są Żuławy. Zaczęły powstawać dopiero od 6. tysiąclecia p.n.e. Najdawniejsze ślady człowieka pochodzą z okresu neolitu. Prawdziwą sensacją archeologiczną okazały się odkryte w miejscowościach Niedźwiedzica i Wybicko neolityczne pracownie bursztyniarskie. Większość badaczy uważa, że ostatecznie wyjaśniono zagadkę Truso – wielkiego pruskiego ośrodka portowo-handlowego, o którego istnieniu dowiedzieliśmy się z relacji pochodzącej z końca IX wieku. Osada została odnaleziona na wschodnim krańcu Żuław, w miejscowości Janów. Około XIII wieku pojawili się w delcie Wisły osadnicy, którzy łącząc się we wspólnoty nazywane związkami wałowymi, zapoczątkowali tworzenie skomplikowane-

go systemu hydrograficznego. Udoskonalany i rozwijany przetrwał on do dziś. W historii Żuław wyjątkowo i trwale zapisał się okres władztwa Państwa Zakonu Krzyżackiego. W zorganizowany i spójny sposób gospodarka delty Wisły została wówczas podniesiona na bardzo wysoki poziom. Pozytywne ślady średniowiecza są aż do dziś dobrze czytelne w przestrzeni żuławskiej. Historia Żuław jest związana z wieloma kulturami, tradycjami narodowymi i religijnymi. Mennonici przybyli na Żuławy z Niderlandów w połowie XVI wieku, w czasie, gdy kraina ta przeszła po pokoju toruńskim w 1466 roku z rąk krzyżackich we władanie polskich królów. Na giełdzie zbożowej w Amsterdamie wyróżniano w okresie złotego wieku Rzeczypospolitej tylko dwa rodzaje polskiej pszenicy – sandomierską i żuławską. Wojny polsko-szwedzkie w XVII wieku oraz niezliczone konflikty wojenne w pierwszej połowie XVIII wieku osłabiły tempo rozwoju ekonomicznego Żuław, ale nigdy go nie zatrzymały.

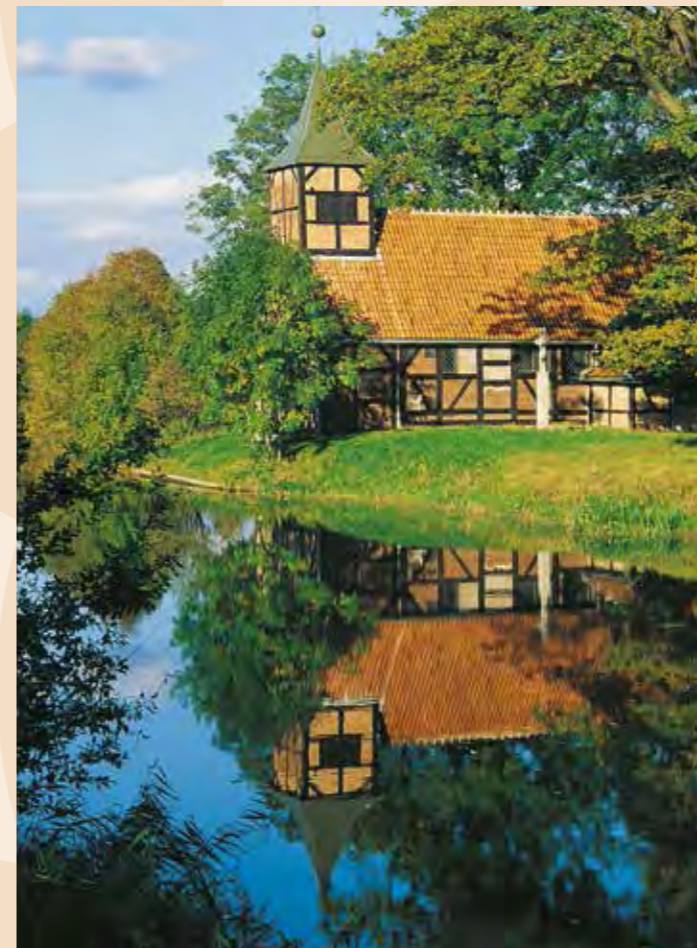
Po rozbiorach Żuławy dostały się pod panowanie prusackie. W drugiej połowie XIX wieku, wieku wielkich powodzi, nastąpiło ostateczne ukształtowanie sieci hydrograficznej Żuław, czego kulminacyjnym momentem było wykonanie w 1895 roku Przekopu Wisły oraz odcięcie śluzami wszystkich pozostałych ramion ujściowych największej z polskich rzek.

W okresie międzywojennym większa część Żuław należała do Wolnego Miasta Gdańska. Wtedy na wielką skalę rozpoczęto modernizację systemu melioracyjnego dokonując komasacji polderów. Proces ten został przerwany w ostatnich miesiącach II wojny światowej przez największą katastrofę w dziejach regionu. Przerwane wały i zniszczone przez Niemców stacje pomp spowodowały zatopienie łądu. Jednak w ciągu trzech lat polscy hydrotechnicy, dokonując nadludzkiego wysiłku, osuszyli zalane tereny. Z różnych stron Rzeczypospolitej przybyli nowi osadnicy.

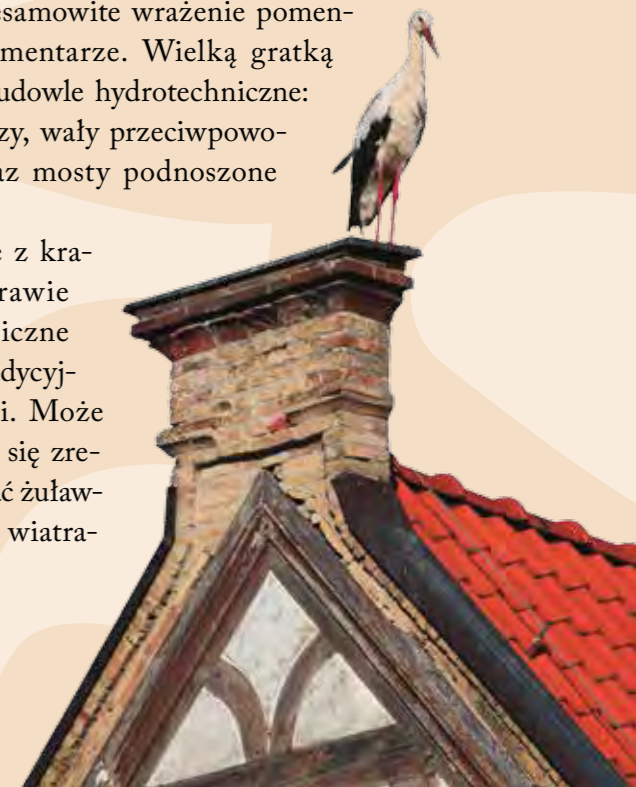
Powszechnie uważa się, że potencjał gospodarczy Żuław, zarówno rolniczy, jak i turystyczny, pozostaje ciągle dalece nie wykorzystany. ✂

Dziedzictwo kulturowe

Nie istnieje w Polsce podobna kraina, tak bardzo nasycona zabytkami kultury materialnej, jak Żuławy. Bardzo wartościowe są doskonale zachowane, nierzadko pochodzące ze średniowiecza, zakładane planowo wokół wydłużonego, prostokątnego placu, czyli nawsia, układy osadnicze i ruralistyczne wsi. Architektura domów podcieniowych osiągnęła na Żuławach szczyt rozwoju. Drewniane bądź murowane, o konstrukcji szkieletowej, ze wspartym na kilku słupach misternie skonstruowanym podcieniem, nadają unikatowy charakter budownictwu. Dużą wartość poznawczą mają zagrody holenderskie usytuowane na specjalnie usypanych pagórkach, nazywanych terpami. Wyjątkowo dużo jest na Żuławach zabytkowych obiektów sakralnych. Podziw wzbudzają gotyckie ceglane wiejskie kościoły i ich ruiny, a także stare pozostawiające niesamowite wrażenie pomononickie cmentarze. Wielką gratką są liczne budowle hydrotechniczne: kanały, śluzy, wały przeciwpowodziowe oraz mosty podnoszone i obrotowe.

Szkoda, że z krajobrazu prawie zniknęły liczne niegdyś tradycyjne wiatraki. Może kiedyś uda się zrekonstruować żuławską pompę wiatrakową? ✂

Zwiedzanie

Głównymi osiami rozwoju turystyki na Żuławach są Szlak Mennonitów i Pętla Żuławska. Łączą lądem i wodą wydarzenia i zabytkowe obiekty związane z dziedzictwem kulturowym i naturalnym regionu.

Muzeum Żuławskie w Żuławskim Parku Historycznym to okruszki przeszłości ocalone w przedmiotach codziennego użytku i narzędziach pracy dawnych mieszkańców tych ziem, to archiwum nieistniejących miejsc, zatrzymanych w czasie chwil z życia miasta i okolicy. Stała wystawa muzealna „Na polskich polderach”, poświęcona mennonitom, opowiada o problemach i dylematach tułaczy, o przystosowaniu się oraz o zachowaniu tożsamości, o mniejszości kulturowej i religijnej jako sile ekonomicznej, o szczęściu i przeznaczeniu. Jakąż niespodzianką stanowi w tym miejscu ekspozycja o Annie German – wybitnej polskiej śpiewaczce, mającej swoje rodzinne korzenie na Żuławach!

„Magazynek strażnika wałowego” uczy nas jak groźnym żywiołem jest woda i jak Żuławiacy przez stulecia radzili sobie z powodzią. Tu można wysłuchać opowieści o związkach wałowych – najstarszych samorządach

terytorialnych na ziemiach polskich, istniejących już od średniowiecza.

Jak wyglądało tuż przed wybuchem wojny gospodarne i dobrze urządzone miasteczko? Unikatowa makieta przedstawia Tiegenhof – dawny Nowy Dwór Gdański – miejscowość posiadającą basen, wodociąg, dom kultury, pałac młodzieży ze stadionem, park miejski, szkoły średnie, porty i przystanie, nadrzeczne spichlerze, przemysł eksportujący swoje wyroby...

Ostatni wiatrak odwadniający na ziemiach polskich jest już nie do odratowania. Ze szczątków eksponowanych w muzeum, archiwalnych zdjęć i rysunków można poznać jego dawny wygląd i historię. Na rekonstrukcję trzeba będzie jednak nieco poczekać.

Trzy kilometry od Nowego Dworu Gdańskiego przy drodze do Stegny, obok domu podcieniowego i gotyckiego kościoła – obecnie cerkwi greckokatolickiej, w Żelichowie-Cyganku wydobyto z ziemi i wyeksponowano blisko 80 kamieni nagrobnych z XVII i XVIII wieku... Jest to, jedna z największych w Polsce, wystawa najstarszej sztuki sepulkralnej – Muzeum Żuławskie na otwartej przestrzeni.

Mennonici to pacyfistyczny odłam chrześcijan anabaptystów, czyli nowochrzczeńców. Swoją nazwę i powstanie zawdzięcza pochodzącemu z Fryzji Menno Simonsowi, który stworzył i spisał na początku XVI wieku podstawowe zasady doktryny religijnej. Jeszcze w tym samym wieku mennonici, prześladowani w swojej ojczyźnie, przybyli na tereny tolerującej innowierców Rzeczypospolitej, w pierwszym rzędzie do Gdańska i w jego okolice – na Żuławy. W dobrach królewskich i mieszczańskich mennonici osiedlali się w opuszczonych i zniszczonych przez powódzie wsiach, które ciężką i systematyczną pracą doprowadzali do ponownego rozkwitu. Ich specyficzny, skromny i pracowity, przez sąsiadów uważany za tajemniczy i dziwaczny, styl życia obrósł z czasem legendą. Pod koniec XVIII wieku, w czasach zaboru pruskiego, najbardziej ortodoksyjni mennonici wyemigrowali na tereny dzisiejszej Ukrainy i do południowej Rosji, a stamtąd rozproszyli się po świecie. Pozostali ulegli germanizacji. Ostatni mennonici opuścili Żuławy w 1945 roku, dzieląc los ludności niemieckiej zamieszkałej na tych terenach. ✂

Kulinaria żuławskie

to smakowita fuzja miejscowych i napływowych tradycji rodzinnych i kucharskich. Największy wpływ na ich wysoką jakość ma ogromne bogactwo tutejszych najwyższej jakości hodowli i upraw rolniczych, sadowniczych i warzywniczych. Ser żuławski, kiedyś produkowany przez osiadłych tu oledrów i Szwajcarów, słynął daleko poza Żuławami. Stałą pozycją menu są ryby słodkowodne i morskie z Zatoki Gdańskiej i Zalewu Wiślanego. Umiejętności wykorzystania takiej mnogości produktów w przyrządzaniu potraw kształtowały się dawniej wg ówczesnych światowych wzorów mieszczańskich – gdańskich i elbląskich. Wraz z ludnością przybyłą po II wojnie światowej najlepsze tradycje kuchni polskiej są wzbogacane o dawne miejscowe zwyczaje kulinarne.

Znany od wieków sposób degustacji machandla jest dzisiaj znakiem rozpoznawczym gdańskich i żuławskich ceremonii i wydarzeń. ✂

Dziedzictwo naturalne

Pomimo pozornej jednostajności i spokoju krajobrazu, delta Wisły jest terenem bardzo ciekawym pod względem przyrodniczym. Gniazduje tutaj około 70 procent wszystkich gatunków ptaków mających w Polsce swoje miejsca lęgowe. Jest to możliwe dzięki obfitości i różnorodności zbiorników wodnych. Rezerwat jeziora Druzno, ostatni relikwyt pierwotnego zasięgu Zalewu Wiślanego, jest osobliwością przyrodniczą na skalę europejską. Wraz z otoczeniem przedstawia współczesny dynamiczny przykład procesów, które zachodziły w delcie Wisły w ciągu ostatnich kilku tysięcy lat. Chronione rezerwatami są końcowe odcinki ramion ujściowych delty Wisły oraz pozostałości naturalnych lasów łęgowych położone w rozwidleniu Wisły i Nogatu. Większy

kompleks leśny, część Parku Krajobrazowego Mierzeja Wiślana, występuje na północy Żuław wzdłuż pięknych plaż nadmorskich. Na czystych żuławskich rzekach bardzo intensywnie żerują bobry. Stojące wody pod koniec lata zarasta wodna paproć – salwinia pływająca. ✂

Szlaki wodne

Na Żuławki łatwo dopłynąć. Atrakcyjne położenie dróg wodnych delty Wisły nazywane Pętlą Żuławską, łączących się z systemem wód śródlądowych, zarówno Europy Zachodniej, jak i Wschodniej, coraz mocniej jest wykorzystywane pod względem turystycznym. Rozwinięty system dróg wodnych stanowi jeden z ważniejszych walorów Żuław. Do zagospodarowania transportowego i turystycznego nadają się szczególnie żuławskie odcinki europejskich szlaków wodnych E-40 i E-70 oraz połączone z nimi ciekły wodne: Martwa Wisła, Wisła Śmiała, Motława, Nogat, Szkarpa, Wisła Królewiecka, Tuga, Święta, Elbląg, Kanał Jagielloński, Kanał Elbląski i Zalew Wiślany. ✂

Kanał Elbląski

Jedyne istniejące w świecie i jednocześnie bardzo spektakularne rozwiązanie techniczne. Przemieszczanie się kanałem za pomocą pochylni dostarcza wielu emocji. Na niespełna 10-kilometrowym odcinku kanału jachty i inne jednostki pływające są transportowane na specjalnych platformach poruszającej się po szynach na kolejnych pięciu pochylniach. W ten sposób można pokonać kilka kilometrów suchego, porośniętego trawą łądu, wznosząc się na wysokość blisko 100 m, i to wciąż z pasażerami na pokładzie. ✂

Wakacje na wodzie

Na szlakach wodnych Pętli Żuławskiej można spędzić urlop każdego dnia kilka godzin przeznaczając na płynięcie od przystani do przystani, resztę czasu poświęcając na zwiedzanie i podziwianie terenów nadbrzeżnych, na rowerze lub pieszo. ✂

Wąskotorówka

Linia pospieszną żuławskiej kolei wąskotorowej dawniej można było dojechać z Gdańska przez Nowy Dwór Gdański do Malborka. Sieć torów o szerokości 750 milimetrów oplatała wówczas całe Żuławy i biegła wzdłuż półwyspowej części Mierzei Wiślanej. Z czasów świetności pozostała jedynie trasa z Nowego Dworu Gdańskiego na Mierzeję – do Sztutowa, Stegny, Jantar i Mikoszewa. W sezonie letnim przejazd odkrytymi wagonami jest nie lada atrakcją dla dziesiątków tysięcy turystów wypoczywających nad Zatoką Gdańską. ✂

Polecane strony internetowe:

- Klub Nowodworski: www.klubnowodworski.pl
- Żuławski Park Historyczny: www.zph.org.pl
- Blog o Żuławach: kochamyzulawy.wordpress.com/tag/kochamy-zulawy
- Tuga: www.tuga.info.pl
- Oficjalna Strona Zalewu Wiślanego: www.zalew.org.pl
- Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna: prot.pomorskie.info
- Regionalny Zarząd Dróg Wodnych: www.rzgw.gda.pl
- Warmińsko-Mazurska ROT: www.warmia-mazury-rot.pl
- Województwo Pomorskie: www.pomorskie.eu
- Województwo Warmińsko-Mazurskie: www.warmia.mazury.pl
- Stowarzyszenie Żuławy: www.stowarzyszeniezulawy.org.pl

Krajobraz dla konesera Żuławy delty Wisły wydano staraniem Stowarzyszenia Żuławy w ramach biblioteki dziedzictwa kulturowego delty Wisły

tekst: Grzegorz Gola
zdjęcia: Marek Opitz, Krystyna Andryszkiewicz, Bogumiła Piazza-Składanowska
przygotowanie do druku: Wiesław Tyszka
korekta językowa i w szpaltach: Karolina Ressel

© 2014 Stowarzyszenie Żuławy

Stowarzyszenie Żuławy – gmin i powiatów żuławskich – jest samorządowym lobby żuławskim, starającym się wpłynąć na podejmowane przez rząd i inne instytucje decyzje dotyczące Żuław. Jest to forum współpracy i promocji delty Wisły.

Publikacja powstała w ramach projektu Przygotowanie i wydanie folderu promocyjnego Żuław delty Wisły. Krajobraz dla konesera, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 uzyskanych w konkursie Lokalnej Grupy Działania Żuławy i Mierzeja na operację z zakresu działania „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” odpowiadające warunkom przyznania pomocy w ramach małych projektów, tj. operacji, które nie odpowiadają warunkom przyznania pomocy w ramach działań Osi III Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, ale przyczyniają się do osiągnięcia celów tej Osi.

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich:
Europa inwestująca w obszary wiejskie

Nowy Dwór Gdański 2014

ISBN 978-83-929795-5-5